

A MEGÜTKÖZÉS ESZTÉTIKÁJA

BAGI ZSOLT

Bacsó Béla: Kiállni a zavart

Filozófiai és művészetelméleti írások

Kijárat Kiadó, Budapest, 2004.

222 old., 1800 Ft

A matematikai filozófia szükségességének igazolására Michel Serres idézi Leibniz mondását, hogy az empirizmusnak (Locke-nak) mindig igaza volna, ha nem létezne matematika.¹ Állíthatjuk-e, hogy Bacsó Bélának mindenben igaza volna, ha nem létezne abszolút művészet?

Bacsó új könyve alapvetően nem a művészetről szól. Noha most is van néhány műelemzés a kötet végén, kapcsolatok a tanulmányokkal áttételes. Egyetlen tanulmány címében jelenik meg a művészet, a többi – még ha olyan „esztétákról” szól is, mint Friedrich Schlegel vagy Novalis – nem művészet-, hanem nyelvfelfogásukat tárgyalja. Mégis, mondhatjuk-e, hogy itt nem az esztéta beszél, csak azért, mert a témája nem a művészet? A könyv jórészt az általában vett nyelv kérdéseiről szól ugyan, az esztétikai horizont mégsem tűnik el az elemzésekben. Bacsónak Novalis kapcsán tett megjegyzését parafrázálva, ez a filozófia „megőrzi esztétikai jellegét, mint »a nem-ábrázolható ábrázolása«” (45. old.). A kérdés éppen az, miért megkerülhetetlen a filozófiában Bacsó számára az esztétika útja.

Ha egyszerűen akarom megfogalmazni, mi is ennek a filozófiának vagy esztétikának a tétje, akkor úgy foglalnám össze, hogy a reprezentáció minden formájának a kritikája. A nyelvről és az észlelésről, *logoszról és aiszthésizsről* szólva elsődleges célja a nyelv és az észlelés „eredeti értelmének” visszanyerése. Csakhogy Bacsó szerint sem a nyelv, sem az észlelés eredeti értelme nem ragadható meg a reprezentáció fogalmával.

Logosz és aiszthésizs Bacsó szerint bensőleg függ össze, kapcsolatok erendő egymásrataltság. Nincs észlelés nyelv nélkül, mert minden észlelés egyben „igaznak tartás” (*Wahr-nehmung*) (105. old.), és

nincs nyelv észlelés nélkül, mert minden mondás egyben egy hely, egy szituáció kimondása is: „A nyelvben és a nyelv által megnyilvánuló és ekként nyilvánított (*logosz apophantikosz*) az adott viszonylatot teszi tartóssá, teszi (fenn)tarthatóvá, vagyis az ember, *ez a viszonylatok közt élő és nyelvvel bíró lény, csak a nyelvben ad választ a teljességgel ki nem mondhatóra és el nem gondolhatóra.*” (40. old.)

LOGOSZ ÉS AISZTHÉSZISZ

Eszerint a nyelv a jelentés szituáltságának és e szituáltságban a meg-nem-jeleníthető feltűnésének a helye. Ez a jellegzetessége (tudniillik szituáltsága, a „meg-nem-jeleníthetőről” később) pedig kizárja azt, hogy ideális vagy formális tárgyalása elválaszt-hassa vagy függetleníthesse a világtól mint saját világtól. A formális (formálogikai) elemzés a saját világtól független rendszerként kezeli a nyelvet, ugyanúgy, ahogy a művészet idealizáló elmélete a művészetet a saját világtól elválasztottként. Wittgenstein azt állította, hogy nyelvünk határai világunk határai, azonban ez a nyelv éppen az aiszthésizs számára való világgal mondta fel a kapcsolatot, és tette helyette egyeduralgokodóvá a saját világát, a tények világát.² A világ mint az észlelés világa az, ami elérendő Bacsó szerint, és egyben az egyedüli, ami a nyelv által elérhető.

Mi is azonban az észlelés világa? Az észlelés szituációba állít: „az észlelés *egy tér-időbeli udvart* nyit, s ezen belül igyekszünk tisztázni a dolgot.” (111. old.) Azaz az észlelésben adott, az észlelt dolog sohasem egy ideális értelem: nem független tértől és időtől, hanem általuk megjelölt, a horizontjukba állított. A „szituációba állított” itt tehát azt jelenti: tér-időbeli kontextussal rendelkező. Az észlelet nem független, érzéki kontextusától nem megszabadított, azaz nem abszolút. Észlelni valamit azt jelenti, valahol és valamikor észlelni, azaz az észlelet mindig valaki számára való, mindig valakire nyitott. Nem csupán feltételez valakit, mint ahogy a tudat az én lehetőségét („lehetőségesnek kell lennie, hogy a »Gondolkodom« valamennyi képzetemmel együtt járjon»³), hanem szüksége van valakire, akinek az észlelete, akinek kijelöli pozícióját térben és időben, akit szituál. Egy szóval az észlelet mindig egy szubjektum meghatározásával, elhelyezésével jár, nem csupán egy transzcendentális ego feltételezésével. (Egyébként ezt a szót, „meghatározás”, Bacsó soha nem a „definiálni”

1 ■ Michel Serres: *Hermès ou La communication*, Paris, Minit, 1968. 45. old., lábj.

2 ■ Ludwig Wittgenstein: *Logikai filozófiai értekezés*. Ford. Márkus György. Atlantisz, Bp., 2004. 13. old.: „1.13 A tények a logikai térben: ez a világ.”

3 ■ Immanuel Kant: *A tiszta ész kritikája*. Ford. Kis János. Lotus, Szeged, 1995. 143. old.

értelmében használja, hanem a latin *termino* értelmében, azaz szó szerinti értelemben. Meghatározni annyi, mint határral látni el, mint elhelyezni.)

Az észlelés szubjektuma azonban nem létezik objektuma nélkül: az észlelet nem szintézis. Nem arról van szó, hogy létezne előzetesen valami, amit aztán az észlelő szubjektum megismerhetne. Az észlelet nem reprezentáció az észlelő tudatban, hanem maga az észlelő mint aki „ennél a dolognál van”, mint aki éppen ezt észleli. Az észlelésben szubjektum és objektum kölcsönösen meghatározott: én észlelek valamit, azonban ezen észleletemben nem vagyok más, mint éppen ez az észlelet. Nem szükséges semmiféle „értelmezés” vagy „reflexió” ahhoz, hogy az észlelet számomra jelentsen valamit. Az észlelésben a világ adott, nem egyes dolgok, amelyeket aztán a világhoz kellene illesztem. Ennyiben minden észlelés már a világ horizontján észlelés, azaz mindig már értelmes. Az, hogy számomra észleletem jelent valamit, hogy „mond” valamit, azt jelenti, hogy a világom kontextusában rendelkezik értelemmel. Ezért lehet, hogy az észlelés előbb van, mint objektuma és szubjektuma, amelyeket éppen az észlelés *situál*, azaz helyez el, határoz meg.

Azt jelentené ez, hogy az észlelés mindig empirikus, hogy az észlelésben adott dolgot mindig tapasztalati környezete határozza meg? A térben és időben elhelyezéssel nem mondunk-e le a világ nem érzéki, nem empirikus tartalmairól, azokról a „misztikus” lényegiségekről és igazságokról, amelyek túl vannak az észlelhetőn? Vagy másképpen: visszatérünk Prótagorászhoz, aki Platón interpretációja szerint azt állította, hogy „minden egyes dolog *valóban* olyan, amilyenek nekem *látszik*”,⁴ következésképp az érzékelés világa állandó mozgásban van, és ebben a mozgásban kölcsönösen határozódik meg a dolog és az én? „Nem marad hát más, mint hogy az a dolog és én egymás számára *legyünk* ilyenek vagy olyanok, ha *vagyunk*, és *váljunk* ilyené vagy olyanná, ha *válunk*, miután létünk a szükségszerűség által kötve van, de nem ám a többiek közül valamelyikhez, s nem is saját magunk között: csak az marad hát, hogy egymáshoz legyünk kötve.”⁵ Azaz, az észlelés világa a *homo mensura* világa?

Korántsem: „*érzéki* rögzíthetlensége és meghatározatlansága ellenére [az észlelés] *kategoriális* értelme tovább meghatározható.” (110–111. old.) Az észlelésben adott egy *kategoriális* elem vagy mozzanat, amely kizárja, hogy itt pusztán empirikus világról beszélhessünk. Az *aiszthézisz* érzékire való egyszerűsítésének a *Theaitétosz* Bacsó számára is megkerülhetetlen kritikáját nyújtja. Az észlelés soha sem csupán érzéki. Minden észlelés egy („kategoriális”) értelem megragadásával jár, azzal, hogy rögzítünk valamit mint önazonost. Az észleléshez való visszatérés nem a rögzítetlen áramláshoz, a héraikleitoszi folyamhoz való visszatérés. Az érzékiség rögzítetlen folyamában mindig meghatározódik, lehatárolódik („terminálódik”) valami, maga a *dolog*, ami nem tény, ezen érzé-

ki folyam *előtt* nem adott, hanem abban születik, annak határa. „A tárgyat elgondolva és megközelítve nem a tárgy ideájával szembesülünk, hanem tudva a szellemi messzeség felmérhetetlenségét, abban a közelségben tartunk ki, ahol tartható és fenntartható a dolog (inszisztált) értelme, vagyis a dolgot *mint más-ként nem létezőt termináljuk*.” (111. old.) Két szélsőségtől határolódik el tehát az észlelés: az érzékiség behatárolatlanságától és a dolog „ideájától”. Azaz „semmit sem jobban állja meg a helyét az az állítás, hogy minden mozgásban van, mint az, hogy minden nyugalomban van”.⁶ Az észlelés az érzékiben megszülető és azt lehatároló, meghatározó, szituáló értelem világa.

Ezzel párhuzamosan kell beszélnünk a nyelvről is. A nyelv lényege Bacsó szerint annak redukálhatatlan *okkazonalitása*. „Az okkazonalitás az a rendkívüli lehetőség, hogy élünk az '*alkalommal*', s az elkülönítetet [a fentebbi értelemben vett észleletet] *időlegesen egyesítsük, kibontsuk értelmét*.” (80. old.) A kijelentés okkazonalitása szituációhoz kötöttségét jelenti. Nem azt, hogy csupán egyetlen pillanatban (vagy pillanattig) lehetne értelme (ami a parmenidészi–héraikleitoszi tévedés nyelvi változata lenne), hanem annak lehetőségét, „hogy a teljességgel soha ki nem töltött kifejezés az idő, a hely és végső soron a jelentéstartalom irányában bővüljön” (83. old.). A kifejezés tehát először is „teljességgel soha ki nem töltött”. Az üres szignifikatív intenciónak (tisztán logikai jelentésnek) mindig észleleti betöltődésre van szüksége: mindig meghatározódik az észlelés világa által. Nincs kijelentés észlelés nélkül, *logosz aiszthézisz* nélkül.

Míg Husserlnél az okkazonalitás csupán a kifejezés egyik típusa volt,⁷ addig Bacsó számára ez a nyelv lényege. Nem véletlen, hogy az üres intenció „szemléleti betöltődését” az észlelet általi meghatározottsággal azonosítja: „erről a *szignifikatív intencióról* Husserl megállapítja, hogy éppen üressége az, ami lehetővé, sőt szükségessé teszi a szemléleti betöltődést. [...] A jelentés Husserl szerint *idealitás, a jelentett tárgy* a maga hogyan-jában [...] A kategoriális formákat magába foglaló '*Sachverhalt*' éppen azt a mindig megközelítendő viszonylatot jelenti, amiben a dolog számunkra értelmes, de mint Husserl int minket, nem maga a tárgy.” (84. old.) Az idealitásnak szüksége van a realitásra, a jelentésnek a betöltődésre, de mi is ez a betöltődés? Husserl számára nyilvánvalóan létezik nem érzéki vagy még inkább az érzékitől független (abszolút) szemlélet, de Bacsó szerint éppen az

4 ■ Platón: *Theaitétosz*, 152a. Ford. Bárány István. Atlantisz, Bp., 2001. 29. old.

5 ■ *Uo.* 160b, 42. old.

6 ■ *Uo.* 181e, 75. old., vö. *uo.* 180d–181a, 73. old.

7 ■ Edmund Husserl: *Logikai vizsgálódások*. I. Kifejezés és jelentés. Ford. Seregi Tamás, Simon Attila, Ullmann Tamás. *Pas-sim*, 2002. 1. szám, 26. §, 48 ssk. old. Tegyük hozzá: Bacsó érvelését úgy is értelmezhetjük, hogy Husserl a *Logikai vizsgálódások*ban olyan jelentéseméletet dolgoz ki, amely – főként gondolatának későbbi fejleményeképpen – végső soron megkérdőjelezi az *I. Vizsgálódás* 26. §-ának szigorú megkülönböztetését.

észlelet általi betöltődés az, ami egyáltalán valóságot adhat a kijelentésnek, ami nélkül az csupán üres absztrakció, vagy inkább pontatlan, nem hű absztrakció volna. Nyilvánvaló, hogy az észlelet a fenti értelemben soha nem független „érzéki rögzíthetetlenségétől”, ezért az egyszerű elvonatkoztatás ettől nem képes azt lényege szerint közvetíteni.

A kategoriális ilyen „kiegészülése” az észleletivel az a „hermeneutikai logika”, amely lényegileg különbözik a formállogikától. Hiszen „a valamit mondás okkazonalitása, azaz a nyelvi kifejezés *kiegészítésre és állandó megerősítésre szorultsága a szóban forgó dolog felől kell történnjen*, s ez éppen a nyelvi közlés szituativitását, vagyis azt a primér ontológiai viszonylatot, helyzetet foglalja magába, amiből és ahogyan szól.” (85. old.) E „szituativitás” miatt elválaszthatatlan a nyelv az észleléstől: elhelyezi azt az észlelés világában, az érzéki lezáratlanságának és a dolog lezárttságának világában. Azonban tisztázásra vár még, hogy e logika mitől „hermeneutikai”, azaz miben áll az a megértésemélet, amely jellemzi.

PÁTOSZ

Logosz és aiszthészisz világa valójában eredendő passzivitást is jelent. „Freud a *Das Ich und das Es* című írásában mutatott rá a tudat elgondolását, illetve a tudatról való gondolkodást illetően arra a pontra, ami azóta sem hagy nekünk nyugtot: »az észlelés aktusa semmiféle felvilágosítást nem nyújt arról, hogy valamit mi okból észlelünk, vagy éppen nem észlelünk.« A gondolkodásnak ez a bizonytalanná vált közelsége az énhez, nem pusztán az aktuális észlelési folyamattól, hanem éppen az észleltől függ – s talán ezért lenne ésszerűbb azt mondani, »es denkt«, a nemén, az ősvalami gondolkodik.” (106. old.) Egyrésztől az észlelés (és a gondolkodás) alapvetően „deszobjektívációra” épül: az én az észlelés világában meghatározott, amely világ meghaladja őt. Másrésztől és ezen túlmenően, az észlelés és a kimondás (kategoriális mozzanata révén) mindig a *megállítása* vagy *terminációja* valaminek, ami önmagában nem lehatárolt, azaz

nincs benne identitás. Ez az identitás nélküli (a kategoriális meghatározottságot megelőző, sőt egyenesen: „prelogikai” [65. old.], azaz „nyelvelőttes” [58. old.]) alap az észlelés és a kimondás világát megelőzi, megalapozza, s egyben passzivitásra ítéli. Mi ez az alapvető le-nem-határoeltság, ami a logosz és az aiszthészisz világát mint eredendően *passzív* vagy *szenvedő* világot alakítja ki? „Ami a világról mondható, s ennek során érthető és megérthető, az csakis abból az alaptól születik, ami a *pátosz*.” (70. old.)

A *páthé* (érzések vagy affektusok) alkotja azt az eredendő „diszpozíció” (Heideggernél: „Befindlichkeiten”), amelyben minden észlelés és megszólalás hangolva találja magát. „A megértés éppen a diszpozíció révén nem tetszőleges és bármikor végbevihető, sőt maga az, hogy miként *van* valaki, döntően játszik bele abba, hogy mit és miként ért meg: »Mert nem látják egyformának ugyanazt azok, akik szeretnek és akik gyűlölnék, sem a haragvók és a jóindulatúak, hanem vagy teljesen, vagy fontosságát tekintve másnak« (1377b)” – idézi Arisztotelész *Retorikáját* Bacsó. Tehát a *páthé* nem annyiban nyelvelőttes, amennyiben a nyelv fejezné ki, vagy rá referálna (representálna). Az észlelés és a nyelv kategoriális mozzanata révén vonatkozik valamire, a dologra ma-

gára, ami azonban nem létezik a nyelv és az észlelés előtt. Ami ezeket megelőzi, az nem a vonatkoztatott, hanem a vonatkozás pathikus környezete és annak lehetősége. A nyelv és az észlelés a pathikus környezetben születik meg, általa mindig körülvevett és meghatározott. A pátosz maga nem határolt, de az észlelésben és a nyelvben meghatározódik.

A *páthé* alapot nyújt a *logosznak*, a lehatárolásnak, azáltal, hogy ő az, ami *van*, amiben a lehatárolás egyáltalán értelmezhető: „a *páthé* még elkülönítetlen előzetessége teszi egyáltalán lehetővé valaminek a *logosz* általi *elkülönítését* (*khreinein*), [...] az tesz valamit világossá, ami látszólag homályos. Ebből a homályos és előzetes *pátoszteli* elemi világban-létből válik ki az, ami *van*, s ahogy ahhoz az ember viszonyban áll. A

páthé alapját adó *paszkhein*, vagyis az *elszenvedés* mozdít ki. A homályban kontúrt nyer a *dolog*, ám az emberi létezés különlegessége éppen az, hogy az adott viszonylat *világossága időleges*.” (59. old.) Ez az alap passzív, elszennedő. A nyelv és az észlelés egy alapvető passzivitásból és passzivitásban bontakozik ki. A pátoszt mint alapot nem a szubjektum konstituálja, az megelőzi és megalapozza a szubjektivitást. Ennyiben a mindig jelen lévő deszubjektíváló alapja és horizontja bármiféle „enyémvalóságnak”, bármiféle világban-benne-létnek.

A retorika éppen itt, a nyelvélőttre irányuló nyelvi viszony vizsgálatában kap szerepet. A logoszt mindig kísérti a pátosz: „a *logosz* nem szó-ismeretre [Wörtwissen – Heidegger kifejezése az 1923–24-es marburgi előadásokon] törő logikája éppen a nem-definitórikus és nem is definiálható irányában nyitja meg a gondolkodást, azaz a *logosz* logikája a fogalmi-vá zárulás és fogalomban rögzülés ellenében működik.” (65. old.) A retorika egy olyan nyelvfelfogás felé nyitja meg a logoszt és a logikát, amely a definíció ellenében dolgozik. A definíció a fogalom általi meghatározása annak a nyelvélőtt viszonyának, amely még nem tematikus, nem behatárolt, azaz nem fogalmi. A retorika és a logika ilyen egyesülése azonban maga a hermeneutika. Azaz a *pátosz* a megértés passzív alapja. Bacsó gondolatainak rekonstruálásakor erre kell végül fordítanunk figyelmünket: a passzív *páthé* lehatárolódásának vagy meghatározódásának folyamata vagy pillanata hermeneutikai pillanat, az a pillanat, amikor az értelem kialakul egy olyan megértés nyomán, amely a még-nem-értettel való találkozásból, a *megütközésből* születik.

MEGÜTKÖZÉS

A megütközés vizsgálata vezet el a műalkotás szerepéhez a nyelv és az észlelés világában, illetve a hermeneutika kérdéséhez.

A műalkotás fogalma Bacsó számára nem a reprezentáció, hanem a megütközés. „A műalkotás nem ad vissza semmit, és nem is képez le semmit, nem tesz érthetővé valami már jelenlévőt, ami úgy *tűnik*, egyszerűen kéznél van, hanem a döntés helyzetébe kényszerít azt illetően, hogy mi is az, ami úgy mutatkozik meg, mint ami elől nincs kitérés. A ránk kihegyezettsege által (»Zugespitztheit«) – annak igazsága a tét, ami benne és általa *van* – a mű képes léthelyzetünket bizonytalanná tenni, s mindazt, ami eddig igaz és értelmes volt, egy pillanatban megrendíteni.” (126. old.) Ezt a kijelentést a lehető legradikálisabban kell értenünk. Bacsó számára semmiféle reprezentatív mozzanat nem játszik szerepet a műalkotás természetére történő reflexióban. Ha például „az emberi test ábrázolásáról” (181. old.) beszél, akkor itt az „ábrázolás” kifejezést nem a reprezentáció értelmében kell vennünk.

Bacsó radikális antireprezentacionizmusa első pillantásra kissé eltúlzottnak tűnik. Ha *minden* repre-

zentatív mozzanatot megtagadunk a műalkotásoktól, akkor miben különböznek egymástól, illetve még élesebben megfogalmazva: mi különbözteti meg a műalkotást az utunkba kerülő faltól, amely ugyanilyen módon megütköztet. Csakhogy az, hogy a műalkotás nem ábrázol semmit, hanem megütköztet, még nem zárja ki, hogy a megütközésnek ne lehetnének modifikációi. A műalkotás esetében nem az a kérdés, hogy miként ábrázol valamit, hanem hogy miként jelenik meg a világban mint megütköztető. A Gál András képeihez fűzött megjegyzések például a monokróm festészethez való viszonyában értelmezik Gál művészetét, tehát éppen azt a specifikumot keresik, amely műveiben más értelemben jelenik meg, mint az említett hagyományban. „A művet felfoghatjuk úgy, mint annak ironikus tudatosítását, hogy a keretbe foglalt lesz annak mértéke, ami nem körül-fogható, s ami éppen hogy mértéktelen, hiszen a *monstrum* a forma nélkülinek, a rend-kívülinek, vagy éppen valami olyan, az emberi mértéken túli isteni jelnek a *megjelenése*, ami nem öthet alakot.” (Gál *Monstrum etalon* című művéről, 215. old.) Azaz Gál módosítja Malevics, Newman vagy Stella mű-fogalmát, akik számára a fő probléma nem a monstruozitás önmagán túlmutató (az opacitásban egyszerű képtestként és testképként jelen lévő lásd: 181. skk. old.) ábrázolhatatlansága, hanem a felület, a keret és az anyag átlátszatlansága volt.

Tehát igaz ugyan, hogy az egyedi műalkotásról még semmit nem mondtunk, ha a mű mint olyan lényegét a megütköztetésben ragadjuk meg, ám ugyanez a helyzet, ha a reprezentációt tartjuk annak. Mindkét esetben van lehetőségünk közelebbi meghatározásra. A megütköztetés módozatai a műalkotások új elméletét, de akár történetét is létrehozhatják. Reprezentáció és megütközés a műalkotás elméletének két külön- és önálló formája. Ez az elgondolás nyilván nem csak Bacsó esztétikájához köthető, ám azt se gondolhatjuk, hogy Bacsó csupán csatlakozna egy jól meghatározható és már régóta létező „iskolához”, teszem azt, a hermeneutikához. Bacsó „hermeneutikának” nevezi azt a megütközésen alapuló esztétikát, amely radikális antireprezentacionizmussal tüntetőleg különbözteti meg magát más megközelítésektől. De – továbbra is csak a képzőművészeteknél maradva – számára legalább annyira fontos a teljes művészettörténeti, ikonológiai, szemiotikai hagyomány újraértelmezése a megütközte-

8 ■ Jól mutatja ezt a Szegeden 2005. április 25-én, a *Kép-szóveg a multimediális korban* című konferencián tartott előadása (írásos változata még nem jelent meg), ahol az ikonológia ilyen értelmű újraértelmezésére vállalkozott.

9 ■ Sehol sem jelzem, ha Bacsó más szerző véleményét értelmezi, és a legtöbbször neki tulajdonítottam azokat a véleményeket, amelyeket ő másoktól parafrázál. Ebben az eljárásban véleményem szerint sem jóindulatú, sem rosszindulatú csúsztatás nincs. Bacsó értelmezései olyannyira erősek, hogy számomra teljesen feleslegesnek tűnik az egyes szerzők saját és az interpretációtól érintetlen gondolatainak Bacsó értelmezésével való szembeállítás. Ekkor éppen azt a tevékenységet vétenénk szem elől, amely Bacsó filozófiájának sajátja.

tés esztétikája (hermeneutikája) nézőpontjából, mint saját megközelítésének elkülönítése.⁸ A megütköztetés esztétikája nem egy iskola alapelve, hanem a megértés új paradigmája, amely létrehozza saját interpretációs kereteit és történetiség-koncepcióját. Ha ebből a szempontból olvassuk a XIX. századi aktról írott szöveget, látható, hogy Bacsó számára a megütközés problémája nem csupán az általános esztétika vagy hermeneutika szintjén, hanem történeti keretben is érvényesül.

Visszatérve az előző példához, úgy tűnik, hogy Bacsó egy bizonyos értelemben újra ontologizálja a monokróm festészet hagyományát, amikor Gál műveit úgy értelmezi, mint amelyek túlmutatnak az átlátszatlan képsíkon azáltal, hogy festményein „a testinek éppen a képin túlmutató elemi ereje nyilvánul meg” (222. old.), ám éppen ez az *újrasztuálás*, a festménynek a nyelv és az észlelés világában való *újra* elhelyezése zárja ki, hogy *visszatérésről* beszéljünk. A reprezentatív redukciója vagy destrukciója után a művészetnek nem marad útja az ahhoz való visszatéréshez. Bacsó értelmet tulajdonít ugyan a végletekig redukált képsíknak, ám nem állítja, hogy a fehér mezőben fehér négyzet vagy Frank Stella minimalista festményei mégiscsak reprezentálnak valamit. A redukív festészetnek ezek a példái éppen a mű reprezentáció-paradigmájának végső és megsemmisítő kritikáját adták, s ez a kritika felszabadítja a megütközés-paradigma értelmezéseit.

Még egy fontos tanulságot levonhatunk ebből a példából. Amikor a monokróm festészet a festmény ábrázoló funkcióját a felület, a keret és az anyag megjelenítésére redukálja, akkor a látható világban olyan megütköztetést hoz létre, amelyben maga a reprezentáció válik kérdésessé. Ha Stella megfosztja a képfelületet „ablakszerűségétől”, de egyben rá is mutat az ablak konstitúciójára azzal, hogy keretek sokaságával tölti ki a nem négyszögletű vászonfelületet, akkor a reprezentáció általában is bizonytalanná válik, reflexiót igényel „általában is”, azaz az észlelés és a nyelv világában. A műalkotás megütköztető karaktere a világ átértelmezésére szorít, kényszerít. A műalkotás dologgá tétele megváltoztatja a rá irányuló értelmező tekintet (a *logosz* és *aisztihészisz* tekintete) irányát. Többé nem tekintheti a festményt reprezentációként, hanem éppen mint a reprezentáció megsemmisülésére, mint dologra kell rá tekintenie. Mivel itt egyszerre van jelen a reprezentáció és annak tagadása (az „ablak” mint reprezentáció és a „keret” mint dolog), a festmény túlmutat saját dologi mivoltán, és magáról az észlelésről mond valamit. A műalkotás éppen azáltal különbözik az egyszerű faltól a megütköztetést illetően, hogy benne a dolog által újraértelmezetté válik az észlelés (és a nyelv) világa.

Így ad alkalmat a műalkotás a *homo mensura* elvével éppen ellentétes *aisztihészisz*-fogalom megalkotására. Az észlelésben a dolog a mérték: „a mértékvesztett, illetve mindent az ember mértéke és kedve szerint

felmérő gondolkodást felváltja a deszubjektívizált gondolkodás (H. Arendt), amely hol kezdhetné máshol, mint a legcsekélyebbnél, ami nem más, mint a *dolog*.” (134. old.)

ESZTÉTIKA

Az esztétika „a nem-ábrázolható ábrázolása” (45. old.): Novalis a műalkotást az abszolútum ábrázolásának kizárólagos letéteményesévé avatja, Bacsó pedig az észlelés és nyelv világával való megütközés letéteményesének tekinti. A műalkotásban nem egyszerűen egy dologgal találkozunk, egy fallal, amelyet ki kell kerülnünk, hanem a dolgon keresztül magával a világgal, amelyet nem kerülhetünk ki. A műalkotás zavar a világban, valami, ami megütköztet. A dolgunk – az a feladat, amit éppen a műalkotás ró ránk – azonban nem az, hogy feloldjuk ezt a zavart, hanem hogy kiálljunk. „Kiállni a zavart” annyit jelent: megmaradni benne, afirmálni.

A pátosz, az észlelés és a nyelv világát nem lehet ábrázolni, hiszen a világot minden rögzítése dologgá teszi. Ha a világ az, ami egyszerre rögzített és mozgásban van – ahogy a pátoszon alapuló észlelés és nyelv világa mindig mozgásban van, és mint szituált mindig rögzül is –, akkor a dologgá rögzítettséggel éppen magát a világot veszítjük el. Az „ábrázolhatatlan ábrázolása” kifejezésben ezért két különböző értelemben szerepel az „ábrázolás” szó. Amit nem lehet reprezentálni (itt: dologként rögzíteni), azt a megütköztetés révén nagyon is ki lehet nyilvánítani. A műalkotás egyszerre a világ kinyilvánítása és reprezentálhatóságának a tagadása.

Míg Novalis vagy Friedrich Schlegel a feltétlent mint tételezhetetlent akarta reprezentálhatóvá tenni a műalkotás által, Bacsó számára éppenséggel a feltételek láthatóvá tétele az esztétika feladata. Ez olyan radikalizálása a romantika filozófiájának – bármennyire ragaszkodják is Bacsó Novalis nyelvemléteinek hermeneutikai szituálásához –, ami megfosztja a reprezentáció minden maradékától. Az esztétikai mozzanat Bacsó filozófiájában *nem reprezentatív*. Az ábrázolhatatlan soha nem ábrázolható, hanem számunkra ábrázol valamit, azaz a mű nem utal valamire, hanem mi vagyunk ráutalva.⁹

EPILÓGUS A DEFINÍCIÓRÓL

A megütközés esztétikája újraértelmezi a műalkotás szerepét a világban. A műalkotás nem reprezentáció, hanem szembesítés a világgal, meghatározás a szituálás értelmében: elhelyezés a nyelv és az észlelés világában, ennek az elhelyezésnek a feltárlásával együtt. A műalkotás olyan hatás, amely egyszerre helyez el és mutat rá erre az elhelyezésre mint a világ értelmére. De vajon elégséges-e az elhelyezés ahhoz, hogy valódi műalkotásról beszéljünk? Nincs-e meg ebben az a veszély, hogy a műalkotást kiszolgáltatjuk a világ afirmációjának? Végképp le

kell-e mondanunk arról, hogy a művészet a világ megsemmisítése legyen?¹⁰

Ahelyett, hogy hosszas kitérőt tennék a műalkotás romboló természetének (a világnak mint viszonyrendszernek a lerombolása) és egy új abszolútum megszületésének vizsgálata érdekében, vegyünk inkább egy egyszerű példát. A definíció Bacsó szövegében két értelemben is kompromittálódik: egyrészt a pusztán „szó általi ismeret” elsődleges eszköze, és enniben nem a dologról magáról mond valamit, hanem csak a dologról való beszédünkről, másrészt a pátoszra épülő retorika eredendő nyitottságával szemben a fogalomban való rögzítés eszköze (65–66. old.). Mondhatnánk azt, hogy az első kritika könnyen kivédhető, amennyiben nem nominális, hanem reális definícióról beszélünk. Így azonban csak még nagyobb erővel esnénk áldozatul a második kritikának: a reális definíció ugyan nemcsak a szóról, hanem magáról a dologról mond valamit, de semmi sincs, ami önkényesebb rögzítése és lehatárolása volna a dolog eredendő nyitottságának, mint éppen a hagyományos értelemben vett reális definíció. Pascal, a reális definíció legnagyobb újkori kritikusá szerint vagy nominális definícióval van dolgunk, amely csak a dolog és a neve közti viszonyt jelöli ki, vagy pedig bizonyítandó állításról, amelynek önkényes rögzítésére semmiféle alapunk nincsen.¹¹

De egy másfajta értelemben minden műalkotás reális definíciója a dolognak.¹² Minden metaforában, egyáltalán minden ábrázolásban ott munkál a reális definíciónak az a formája, amely Pascal ellenérzését kivívta ugyan, ám a mű fogalmában mégis inherens. Minden mű úgy fosztja meg reprezentatív karakterüktől a szavakat, hogy közben meg is hagyja eredeti értelmüket. Eppen ezáltal válik a definíció kritikává. Idezzük itt Francis Ponge *A húsdarab* című versét:

*Minden húsdarab egyfajta gyár, vérmalom és -prés.
Csövezet, kohók és kádak kerülnek a gőzkalapácsok és zsrpárnák szomszédságába.
A gőz kitör, forrva. Sötét vagy világos tüzek izzanak.
Patakok szállítják a szabad ég alatt a salakot az épével.
És mindez újra kihűl az éjszakával, a halállal.
Azonnal, ha nem is rozsdá, legalábbis más kémiai reakciók keletkeznek, amelyek dögletes bűzt szabadítanak fel.¹³*

A húsdarab definíciója (hiszen tudjuk jól: a leírás „kevésbé pontos” definíció¹⁴) nem egyszerű rögzítése, önkényes megállítása az értelmezés mindig ki-mozduló folyamának, hanem a széttörése. A húsdarab felnyitása és az élő üzem láthatóvá tétele tökéletes megfelelője annak a technikának, amely a mondatok élő folyását széttörve hozza létre a leíró nyelvet. A dolog, a hétköznapi húsdarab egyszerre látszik hétköznapi és felbontva, feltrancsírozva

újradefiniáltnak. De így a műalkotás nem az eredendő passzivitáson alapuló megütközésből, hanem a definíció általi felnyitáson, felnyitva megalakotáson alapul. □

10 ■ A hatásra és az alkalmazásra épülő művészet legfontosabb kritikusa a nyugati modernitásban az abszolút művészet koncepciója volt. Mindmáig legélesebb kritikáját e művészetfelfogásnak a *Wilhelm Meister tanulóévei* abbéja nyújtotta: „De voltaképpen, minthogy a legtöbb ember maga formátlan, mert önmagának és saját lényének nem tud alakot adni, azon dolgozik, hogy a tárgyakat is megfossa alakjától, hogy minden laza és széthulló anyaggá váljék, mint ő maga. És végül az emberek mindent az úgynevezett hatásra redukálnak, minden relatív, és így relatív is lesz minden, kivéve az értelmetlenséget és izléstelenséget, amely csakugyan egészen abszolút módon uralkodik.” Ebben az értelemben tehát a problémát nem az okozza, hogy a művészet mértéke az ember, hanem hogy a művészet relatív. Akár az embert, akár a dolgot tesszük meg elsődlegesnek, ez a relativitás kiszolgáltatja a művet a hatásnak, a laza és széthulló anyag világának. De az abszolút művészet nem akarta megsemmisíteni a világot, legfeljebb „megszüntetve megőrizni” (*aufheben*): a *Bildung*, a képzés mozgása, amely az abszolútum elérését szolgálta, felvette magába ezt az „anyagot”, és az Egész formája szerint közvetítette. Így a műalkotás megütközés helyett újból reprezentációvá vált, a feltétlen reprezentációjává (Goethe megfogalmazásában: szimbólummá). Ha valóban szakítani akarunk a reprezentációval, akkor nem elég a feltételes reprezentációjával szakítanunk, hanem szakítanunk kell a feltétlenével is. A műalkotás egyaránt kiteszi a megsemmisülésnek a világot mint tényét és mint Egészt. Walter Benjamin még a műtörvöshöz hasonlította a modern képzőművészt, Georges Didi-Huberman már Vénusz testének (Botticelli születő Venuszának, az ideális szépség testének) szétszabdálásáról és megcsontításáról beszél (lásd: *Ouvrir Venus*, Paris, 2004.): az allegória, a filmfelvétel és a sebészkiés többé nem elégséges a reprezentációval való szakításhoz.

11 ■ Blaise Pascal: A geometriai gondolkodásról és a meggyőzés művészetéről. Ford. Pavlovits Tamás. In: uő: *Írások a szellem szenvedélyéről, a geometriai gondolkodásról és a kegyelemről*. Osiris, Bp., 1999. 45. old.

12 ■ Ha nem kéne reménytelenül messze kalandoznom tárgyamtól, talán kifejtethném a reális definíciónak az itt tárgyaltak szempontjából is érdekes útját Spinozán és Leibnizen keresztül. A kísérlet a reális definíciónak a Pascal által kifejett és a portroyal-i *Logika* által tantétellé tett kritikájától való megmentésére ott kísért még Sartre vagy Deleuze filozófiájában is.

13 ■ *Chaque morceau de viande est une sorte d'usine, moulins et pressions à sang. / Turbules, haut fourneaux, cuves y voisinent avec les marteaux-pilons, les coussins de graisse. / La vapeur y jaillit, bouillante. Des feux sombres ou claires rougeoient. / Des ruisseaux à ciel ouvert charrient des scories avec le fiel. / Et tout cela refroidit lentement à la nuit, à la mort. / Aussi-tôt, sinon la rouille, du moins d'autres réactions chimiques se produisent, qui dégagent des odeurs pestinentielles.*

14 ■ Lásd az *Encyclopédie* klasszikus megfogalmazását Mallet abbétól: „Une Description au premier coup d'oeil a l'air d'une définition, elle est même convertible avec la chose décrite; mais elle ne la fait connaître à fond parce qu'elle ne renferme pas ou n'en expose pas les attributs essentielles.” In: Philip Hamon: *La description littéraire. Anthologie de textes théoriques et critiques*. Paris, Macula, 1991. 206. old. Vö. Antoine Arnauld, Pierre Nicole: *La logique ou l'art de penser*. Paris, Gallimard, 1992. 158. old. „La définition moins exacte, qu'on appelle description, est celle, qui donne quelque connaissance d'une chose par les accidents qui lui sont propres, et qui la déterminent assez pour en donner quelque idée qui la discerne des autres.”